

egzistencijalnu tjeskobu i nabujale antagonizme koji su često činili podlogu tipskim, radikalnim i pojednostavljenim gledištima. To je i prirodna prateća pojava kriznih i tranzitnih razdoblja kakve su bile devedesete.

Ako se valjano sagledaju kritički i demitologizirajući dometi i poticaji Bougarelovog narativa,

ova njegova knjiga bi mogla biti važan sastavni element novih uvida u bošnjačku nacionalnu historiju na razmeđu XX i XXI stoljeća, a ujedno i doprinos promoviranju nacionalno i politički rasterećenog diskursa u historiografijama Bosne i Hercegovine i Balkana.

Adnan Jahić

**Ed Vulliamy, *Rat je mrtav, živio rat. Bosna: svođenje računa.*
Sarajevo – Zagreb: Buybook, 2017, 492.**

Mada nije sklon tvrdnji da je svojim posjetama prijedorskim logorima Omarskoj i Trnopolju 5. augusta 1992. godine spasio na stotine zatočenika, nesumnjiva je činjenica da ga oni s pravom smatraju svojim spasiocem. Kao takav, Ed Vulliamy i treba biti upamćen. Uz to bi se, bez dileme, trebalo dodati i da je ovaj novinar jedan od onih neumornih boraca za istinu o ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Svojim izvještajima za list *Guardian* dobitnik je brojnih nagrada. Zahvaljujući objavljenim snimkama iz spomenutih logora

svjetska se javnost upoznala sa strahotama agresije na Bosnu i Hercegovinu i zločinima nad bošnjačkim i hrvatskim civilima u prijedorskoj opštini.

U svojoj knjizi *Rat je mrtav, živio rat. Bosna: svođenje računa*, Ed Vulliamy u tri dijela s ukupno 17 poglavlja opisuje, uz svoja opažanja o zbivanjima u Bosni i Hercegovini tokom agresije, i one događaje koji su se desili nakon otkrića prijedorskih logora prioritarno se baveći sudbinom logoraša, zločinaca i nalogodavaca. Logoraši iz Prijedora

koje susreće na ratištima u srednjoj Bosni kao borce jedne od najslavnijih brigada Armije Republike Bosne i Hercegovine – 17. viteške krajiške brigade, kako hrabro stoje na braniku domovine, uprkos činjenici da su im u Prijedoru 1992. godine ubijeni članovi najuže porodice i što su nakon tortura protjerani s svojih ognjišta, ne vape za osvetom nego za pravdom sada kada im je omogućeno da se brane. Godinu dana nakon susreta s bivšim logorašima, Vulliamy 1996. susreće, kao i četiri godine ranije, prijedorske nalogodavce zločina, čelnike opštinske vlasti. Sve njihove ratne zasluge u nastanku Republike Srpske obilježene su isključivo zločinima nad civilima, zbog čega predstavljaju savršen primjer kako se stvarala ova tvorevina. Manje nadobudni otkako više nisu gospodari smrti, donekle svjesni zločina počinjenih u njihovo ime, nisu znali vješto sakriti ono što su pokušali. Čak su tokom razgovora s Vulliamyjem (indirektno) priznali svoja nedjela. Milan Kovačević, zamjenik predsjednika opštine od maja 1992. godine, u rijetkim trenucima iskrenosti izjavljuje: „Omarska je bila planirana kao prijemni centar. Ali onda se

pretvorila u nešto drugo. Bila je to greška. Namjera je bila formirati logor, ali ne koncentracioni logor“, priznavši da je u njemu „sto ljudi ubijeno“, a u nastavku razgovora se ispravlja te dodaje da „samo Bog zna koliko je tamo ljudi ubijeno...“ ne sporivši da je i sam bio dio, kako to naziva, „kolektivnog ludila“. Kovačević, optužen za genocid, preminuo je tokom procesa vođenog protiv njega pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu 1998. godine. Njegov šef, predsjednik opštine Milomir Stakić, tvrdio je tada da je „u Omarskoj vođen samo istražni proces za određeni broj Muslimana“, a u kontekstu zbivanja rekao je da „Srbi odu u krajnost samo kad im je ugrožena sloboda“, aludirajući time na to da je on znao za zločine i za njih pokušao naći izgovor. Nekoliko godina nakon ovog razgovora, Stakić je uhapšen, a potom osuđen na 40 godina zatvorske kazne pred haškim Tribunalom. Prema izvorima jedne ugledne bosanskohercegovačke novinske kuće, Stakić je tokom procesa pregovarao s tužilaštvom da prizna krivicu za tačku zločina protiv čovječnosti kako bi zauzvrat bila po-

vučena tačka optužnice za genocid protiv njega. Zbog nespremnosti da povuče ovu tačku i vjerovatno uvjereni da će mu ona biti dokazana, tužilaštvo i Stakić ne sklapaju dogovor, a Stakić odustaje od priznanja. No, uprkos tome, presuda protiv njega jedna je od onih u kojoj se precizno opisuju prijedorski događaji devedesetih godina.

Da su za zločine u prijedorskim logorima znali i visoki funkcioneri Republike Srpske slikovito je, uz ciničnu čestitku neposredno nakon njihovog otkrića, Vulliamyju priznao njen potpredsjednik Nikola Koljević: „Ali trebalo vam je vremena? Tri duga mjeseca, i sve se to dešavalo – zašto, pa Omarska je tako blizu Venecije! Jedino što sve vas novinare zanima je jadno, egzotično, multikulturno Sarajevo sa svojim univerzitetom i zgodnim curama! Nema univerziteta u Trnopolju, nije bilo Zimske olimpijade u Prijedoru!“ Surovu istinu koju je Koljević izrekao oslikavalo je stanje u Bosni i Hercegovini 1992. godine. Dok je pažnja javnosti bila usmjerena na Sarajevo, srpske vojne i policijske strukture nesmetano su masovnim zločinima nad bošnjačkim i hrvatskim

civilnim stanovništvom „crtali nove granice srpske države zapadno od rijeke Drine“. S druge strane, spomenuta pažnja svjetske javnosti prema glavnom gradu Bosne i Hercegovine nije spriječila njegovu troipogodišnju opsadu od strane Vojske Republike Srpske. Da li zbog grižnje savjesti zbog počinjenih zločina ili straha da će biti optužen, Koljević je počinio samoubistvo 1997. godine.

Kakva je sudbina onih koji su bili zatočeni, a koji su u zapadnim evropskim državama – najprije u Velikoj Britaniji – našli utočište i kakav odnos imaju prema zločinima počinjenim nad njima tema je razgovora koju autor vodi s njima. Zajedničko je jedno: Trauma ih prati u većoj ili manjoj mjeri i decenijama nakon 1992. godine. S mnogima od njih se susreće na procesima kako u Den Haagu tako i u New Yorku gdje su svjedočile silovane zatočenice iz logora Omarska.

Vulliamy povlači paralelu s preživjelim jevrejskim logorašima iz Drugog svjetskog rata. Logoraši i autor su saglasni da brutalnost nacističkih i srpskih logora nije jednaka, ali da ima jako puno podudarnosti, ne samo u logorima nego i u životu

poslije zatočenja. Bitna je ipak jedna suštinska razlika koju stalno kao opomenu treba istaći: Njemačka je poražena i započela proces suočavanja sa zločinima iz Drugog svjetskog rata. Srbi ne samo da nisu započeli proces suočavanja s vlastitim zločinima nego su čak i nagrađeni republikom na polovini bosansko-hercegovačkog teritorija u čiji su sastav ušle Srebrenica, Bratunac, Prijedor, Foča, Zvornik ili Višegrad, kao i druge opštine u kojima je ubijeno na desetine hiljada bošnjačkih civila. Republika Srpska je i entitet u kojem su revizionisti i negatori zločina dobrodošli, a osuđeni zločinci nakon odsluženja kazne dočekani kao heroji.

Vulliamy opisuje i svoje susrete s kasnijim osuđenima pred sudom u Den Haagu, gdje ih ponovo susreće kao svjedok optužbe te opisuje svoju i borbu preživjelih logoraša protiv revizionista i negatora zločina kakvi su novinari britanskog lista *Living marxism (LM)* ili njemački novinar Thomas Deichmann. Oni su se naročito istakli svojim tezama u kojima negiraju postojanje prijedorskih logora, a snimke iz njih opisuju kao „montirane

u kampanji protiv srpskog naroda“ da bi „izazvali međunarodnu intervenciju“. Ustaljena naracija koja ni pred jednom ozbiljnom institucijom nije dokazana. U svakom slučaju, priznanja Koljevića, Kovačevića i drugih u intervjuima i neformalnim razgovorima ili priznanje Biljane Plavšić i drugih haaških osuđenika udarac je svakoj vrsti negiranja.

Bivši zatočnici vode i nove bitke u kulturi pamćenja – bitke da na mjestima zločina budu postavljena spomen-obilježja, da odgovorni budu izvedeni pred lice pravde i da budu pronađeni posmrtni ostaci ubijenih. Lokalna prijedorska i entitetska vlast suprotstavlja se svim sredstvima izgradnji takvih obilježja. Dokaz tome je da ni 28 godina poslije u kompleksu logora Omarska ili Trnopolje ništa ne podsjeća na to da su tu počinjeni masovni zločini nad nesrpskim civilnim stanovništvom. Borba za kulturu pamćenja događa se paralelno s procesom povratka i pronalaskom novih masovnih grobnica o kojima također Vulliamy govori. Prijedor, a naročito Kozarac, postali su simboli povratka u Bosni i Hercegovini. Proces povratka odvija se bez pomoći

državne ili entitetskih vlasti i suprotno očekivanjima zločinaca. Isto kao i pronalasci masovnih grobnica, koje nerijetko pronalaze žrtve ili čak javnosti anonimni akteri zločina, a čije otkopavanje bude financirano dobrovoljnim prilozi-
ma pojedinaca.

Iz knjige koja obiluje preciznom terminologijom može se izvući zaključak da su upravo preživjeli oni koji su, za razliku od zločinaca i njihovih pristalica, spremni prvi pružiti ruku pomirenja i graditi suživot. Takav jedan paradoks opštepoznat je u „dejtonskoj“ Bosni i Hercegovini. Preživjeli se nemaju čega stidjeti, počinioци ili se kriju zbog stida ili se ponašaju kao da su neki, njima „potpuno nepoznati pojedinci“, počinili zločine nad dojučerašnjim komšijama i prijateljima. Zato su „iznenađeni“ kada bude uhapšen poneki pripadnik

vojske ili policije Republike Srpske, a „začudeni“ kada se u njihovoj neposrednoj blizini pronađe masovna grobnica s nekoliko stotina tijela ubijenih bošnjačkih i hrvatskih civila.

Epilog knjige zauzima svjedočenje i biografija vjerovatno najpoznatijeg logoraša, Fikreta Alića. Osoba koja se licem u lice susrela s revizionistom Deichmannom, živjela život prognanika, a danas je povratnik u Kozarac. Njegova sudbina oslikava sudbine hiljade prijedorskih Bošnjaka i Hrvata.

Vulliamyjeva knjiga svjedočanstvo je o jednom nepravедnom ratu i nepravедnom miru u državi u kojoj je pravda neizmјerno daleko. Na pisanje ove knjige autora, kako kaže Noel Malcolm, nije navelo samo saosjećanje – već na jednom dubokom nivou – i moćan osjećaj nepravde.

Jasmin Medić